

VIII. BAUDŽIAMASIS PROCESAS

BAUDŽIAMOJO PROCESO IR OPERATYVINĖS VEIKLOS SĄVEIKA

Doktorantas Artūras Panomariovas

Lietuvos teisės akademija, Teisės fakultetas, Baudžiamojo proceso katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 39
Elektroninis paštas bpk@lta.lt

Doktorantas Tomas Rudzkis

Lietuvos teisės akademija, Teisės fakultetas, Kriminologijos katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@lta.lt

Pateikta 2000 m. birželio 21 d.

Parengta spausdinti 2000 m. rugpjūčio 23 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės akademijos Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros vedėjas
prof. dr. E. Palskys ir Kriminologijos katedros prof. habil. dr. J. Galinaitytė*

S a n t r a u k a

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę bei 1992 m. priėmus Operatyvinės veiklos įstatymą [1], ilgus dešimtmečius tik slaptomis instrukcijomis reglamentuota operatyvinė veikla pagaliau įgavo teisinį pagrindą (buvo „legalizuota“). Išplėtus teisinę viešųjų operatyvinių priemonių, skirtų rengiamam, daromam ar padarytam nusikaltimui užfiksuoti, sistemą, baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos sąveika ir iš šios sąveikos kylančios problemos tapo ypač aktualios. Šiame straipsnyje analizuojama baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos sąveika bei iš jos kylančios problemos. Straipsnyje autoriai ne tik nagrinėja operatyvinės ir baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) veiklos objektų santykį, operatyviniais veiksmais surinktos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese ribas, bet ir siūlo galimus baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) atribojimo nuo operatyvinės veiklos būdus.

XX a. dešimtajame dešimtmetyje operatyvinei veiklai „išėjus iš pogrindžio“ ir informacijai (duomenims), surinktai vykdant operatyvinę veiklą, praradus „viešai neskelbiamų duomenų (informacijos)“ arba „medžiagos, gautos neskelbtinu būdu ir neturinčios įrodomosios galios“ aureolę bei įstatymais išplėtus viešųjų operatyvinių priemonių, skirtų rengiamam, daromam ar padarytam nusikaltimui užfiksuoti, sistemą, baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos sąveika ir iš šios sąveikos kylančios problemos pastaruoju metu tapo ypač aktualios. Kaip tik šios priežastys ir paskatino straipsnio autorius nuodugniau paanalizuoti baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos sąveiką bei iškelti viešumon kai kurias iš šios sąveikos kylančias problemas.

Operatyvinė, kaip ir baudžiamojo proceso, veikla yra socialiai nulemta visuomenei reikšminga žmogaus veikla, kurios pagrindinis tikslas – apsaugoti visuomenę (atskirą žmogų) nuo nusikalstamų veikų.

Šiuo metu galiojančiame Operatyvinės veiklos įstatyme (toliau – OVĮ) [2] operatyvinė veikla apibrėžiama kaip valstybės įgaliotų institucijų teisinė žvalgybinio ir kontržvalgybinio pobūdžio kovos su nusikalstamumu forma [2, 2 str. 1 d.]. Kitaip tariant, operatyvinę veiklą galėtume apibrėžti kaip valstybės įgaliotų institucijų žvalgybinio pobūdžio veiksmų sistemą, skirtą pirminei informacijai apie nusikalstamas veikas ir šias veikas padariusius asmenis surinkti ar įtariamiems nusikaltimo padarymu asmenims surasti. Mes neatsitiktinai teigiame, kad tai – žvalgybinio pobūdžio veikla ir sąmoningai neminime kontržvalgybinio pobūdžio veiklos, nes, mūsų nuomone, kontržvalgyba yra sudėtinė žvalgybos dalis¹ [3, p. 21; 4; 5, 9 ir 11 str.; 6, 11 str.; 7, p. 10]. Iš straipsnio autorių teikiamo apibrėžimo matyti, kad operatyvinė veikla – tai visų pirma pažintinė veikla, skirta pirminei informacijai apie nusikalstamas veikas ir šias veikas įvykdžiusius asmenis ieškoti ir fiksuoti, t.y. neprocesinė veikla, kurią atlieka valstybės įgaliotos institucijos (operatyvinės veiklos subjektai) iki baudžiamosios bylos iškėlimo. Tuo tarpu teismui ar parengtinio tyrimo organui iškėlus baudžiamąją bylą, operatyvinės veiklos subjektai tokioje baudžiamojoje byloje pradeda veikti jau kaip kvotos organai, kurių diskreciją tiriant baudžiamąją bylą griežtai riboja baudžiamojo proceso įstatymas, parengtinį tardymą baudžiamojoje byloje atliekantis pareigūnas, kai ši baudžiamoji byla yra perduota jo žinion, bei prokuroras, kontroliuojantis kvotos organų veiklą. Galiojantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – BPK) [8] suteikia operatyvinės veiklos subjektui – kvotos organui galimybę vykdyti operatyvines paieškos priemones ir iškėlus baudžiamąją bylą, siekiant iškeltoje baudžiamojoje byloje nustatyti (surasti) nusikaltimo padarymu įtariamą asmenį [8, 135 str. 5 d.].

Operatyvinė veikla yra sudėtingas ir daugialypis procesas. Sudėtingas vien dėl to, kad tai yra žvalgybinio pobūdžio veikla, kuri vykdoma derinant viešas ir slaptas informacijos paieškos priemones. OVĮ analizė leidžia teigti, kad pagrindinis operatyvinės veiklos uždavinys yra valstybinių ar kitų sunkių nusikaltimų užkardymas [2, 4 str. 3 d.]. Tačiau kaip paaiškinti faktą, kad prie operatyvinės veiklos objektų yra priskiriama prostitucija, nusikalstamų struktūrų narių įterpimas į teisėsaugos, krašto apsaugos ir kitas valstybės valdžios institucijas, kitų valstybių specialiųjų tarnybų veikla [2, 2 str. 2 d.]? Akivaizdu, kad nei žmogaus vertimasis prostitucija, nei asmens, nors ir priklausančio nusikalstamai struktūrai, teisėtas darbas valstybės tarnyboje, nei kitų valstybių specialiųjų tarnybų veikla Lietuvos Respublikos teritorijoje neleidžia teigti, kad tokia veikla yra nusikalstama, nes Lietuvos Respublikos baudžiamasis įstatymas [9] nenumato atsakomybės nei už vertimąsi prostitucija, nei už darbą valstybės tarnyboje, nei už teisėtą užsienio valstybių specialiųjų tarnybų veiklą Lietuvos Respublikos ar jai prilygintoje teritorijoje. Tiek prostitucija, tiek narkomanija, tiek nusikalstamų struktūrų narių įterpimas į teisėsaugos, krašto apsaugos ir kitas valstybės valdžios institucijas viso labo yra tik socialiai sąlygoti, neigiami visuomeniniai reiškiniai, kaip ir alkoholizmas, valkatavimas ir pan., kurie su nusikaltimu ar bendrai su nusikalstamumu yra susiję kaip priežastys ar sąlygos (bet ne kaip nusikalstamumo infrastruktūra [10, p. 24]), kurios gali nulemti konkretaus nusikaltimo ar atskirų nusikaltimų rūšių padarymą. Todėl operatyvinės veiklos objektų analizė leidžia daryti išvadą, kad operatyvinė veikla iš esmės yra prilyginta kontržvalgybinei veiklai, kadangi ne operatyvinės veiklos, bet tik kontržvalgybinės veiklos objektu gali ir turi būti užsienio valstybių slaptųjų tarnybų (jokiu būdu ne specialiųjų tarnybų) veikla. Toks neleistinas operatyvinės veiklos objektas išplėtimas ateityje, sprendžiant operatyvinės veiklos subjektų kompetencijos ribų pasiskirstymo klausimą, gali sukelti sumaištį. Šiuo metu galime teigti, kad beveik visi operatyvinės veiklos subjektai, vadovaudamiesi OVĮ [2] bei Lietuvos Vyriausybės nutarimu „Dėl operatyvinės veiklos subjektų teises ir pareigas turinčių valstybinių institucijų tarnybų sąrašo patvirtinimo ir jų įgaliojimų bei operatyvinės veiklos masto nustatymo“ [11], gali visiškai teisėtai, siekdami išaiškinti užsienio valstybių specialiųjų tarnybų veiklą Lietuvos Respublikos ar jai prilygintoje teritorijoje, vykdyti kontržvalgybinę

¹ Kaip ir operatyvinė veikla galėtų būti laikoma sudėtinė vidinės žvalgybos (kriminalinės žvalgybos) dalimi.

veiklą, nors tai ir prieštarauja Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų, Valstybės saugumo departamento, Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymams [12, 9 str. 3 d. 3 p.; 13, priedėlio 20 skyrius; 14, 8 str. 1 d. 1 p.].

Operatyvinės veiklos objekto išgryninimo problema yra labai svarbi siekiant suvokti operatyvinės ir baudžiamojo proceso veiklos sąveiką, atrasti jų sankirtos taškus.

Manytume, kad operatyvinės veiklos objektas yra daug siauresnis negu aprašytasis OVĮ [2, 2 str. 2 d.]. Iš esmės operatyvinės (kaip ir parengtinio tyrimo) veiklos objektas turėtų būti tas pats, t.y. nusikalstama veika, jos padarymu įtariamasis ar ją padaręs asmuo, ir tai nuosekliai išplauktų iš operatyvinės veiklos prigimties, reguliuojamų visuomeninių santykių, besiklostančių operatyvinės veiklos sferoje, t.y. atskleidžiant padarytus nusikaltimus, vykdant nusikaltimų prevenciją, paieškant besislapstančių nusikaltėlių [15, p. 91]. Tuo tarpu kontržvalgybinės veiklos objektas yra priešiška Lietuvai užsienio valstybių slaptųjų (žvalgybos) tarnybų veikla [4; 5, 9 str.; 16, T. 5., p. 326]. Skirtumų tarp operatyvinės ir kontržvalgybinės veiklos yra ir daugiau, tačiau jų šiame straipsnyje plačiau neaptarsime.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai 1992 m. liepos 15 d. priėmus Operatyvinės veiklos įstatymą [1] ir papildžius BPK naujais straipsniais [17; 18] (BPK 198¹, 198², 114¹ ir kt. straipsniai) bei praplėtus įrodymų šaltinių (priemonių) sąrašą [8, 74 str.], baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos atribojimo bei sąveikos problema tapo ypač aktuali. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad jokios problemos čia lyg ir nėra, tereikia tik susiaurinti operatyvinės veiklos objektą, t.y. tai, į ką yra nukreipta ši veikla, ir baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) bei operatyvinės veiklos sąveikos problema sėkmingai bus išspręsta. Tiek baudžiamojo proceso, tiek operatyvinės veiklos objektas būtų tas pats – nusikalstama veika, jos padarymu įtariamasis ar ją padaręs asmuo, uždaviniai tie patys – greitai išaiškinti nusikaltimus, tikslai irgi tie patys – apsaugoti visuomenę (atskirą žmogų) nuo nusikalstamų veikų ir kartu vykdyti nusikaltimų prevenciją, net parengtinio tyrimo organus galėtume sutapatinti su operatyvinės veiklos subjektais vartodami bendrą sąvoką „ikiteisminio tyrimo organai“ [19]. Taigi lyg ir galėtume teigti, kad tiek operatyvinė, tiek baudžiamojo proceso veikla yra valstybinių ikiteisminio tyrimo organų veikla siekiant greitai išaiškinti nusikaltimus, apsaugoti visuomenę ar atskirą žmogų nuo priešingų teisei, pavojingų veikų. Deja, toks teiginys, mūsų nuomone, būtų pagrįstas tik tuo atveju, jei operatyvinė veikla būtų sudėtinė (fakultatyvinė) baudžiamojo proceso veiklos dalis (stadija). Vien tik argumentas, kad operatyviniais veiksmais gauta informacija BPK nustatytais atvejais ir tvarka gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje [2, 13 str. 2 d.; 19], dar neduoda pagrindo dėti lygybės ženklą tarp operatyvinės ir baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) veiklų ar susieti šias veiklas vartojant visą ikiteisminę veiklą apimančią sąvoką „ikiteisminis tyrimas“. Ir tai akivaizdu, nes įrodymais baudžiamojoje byloje gali būti pripažinti bet kokie faktiniai duomenys [8, 74 str. 1 d.], jei tik jie atitinka įrodymų reikalavimus. Be to, Baudžiamojo proceso įstatymo suteikta teisė teikti įrodymus bet kokiai valstybinei ar visuomeninei įstaigai, įmonei, organizacijai ar piliečiui, net ir nedalyvaujantiems byloje [8, 75 str. 2 d.], nepaverčia jų „ikiteisminio tyrimo organais“, o jų veiklos teikiant parengtinio tyrimo organui įrodymus – „ikiteisminiu tyrimu“¹.

Tas pats objektas, uždaviniai bei tikslai rodo tik šių veiklų sankirtos taškus, bet ne jų tapatumą. Beje, kalbant apie šių veiklų sankirtos taškus, reikia pažymėti, kad jas sieja ir kai kurie faktinių duomenų paieškos būdai bei metodai, pavyzdžiui, apklausa, eksperimentas, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, specialisto išvados gavimas ir pan. Tačiau pagal savo atlikimo pobūdį, turinį ir reikšmę šie faktinių duomenų paieškos būdai ir metodai iš esmės skiriasi.

Ilgą laiką vieni iš pagrindinių kriterijų, kuriais operatyvinė veikla būdavo atskiriama nuo baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) veiklos, buvo: slaptų informacijos (duomenų) paieškos būdų, metodų bei priemonių naudojimas tik operatyvinėje veikloje, skirtingas operatyvinės ir baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) veiklos teisėtumo kontrolės mechanizmas, skirtingas operatyvinę ir parengtinį tyrimą vykdančių subjektų ratas, skirtingas ope-

¹ Sąvoka „ikiteisminis tyrimas“ galėtų būti suprantama kaip procesinė parengtinio tyrimo organų veikla renkant, tiriant ir vertinant įrodymus.

ratyvinės ir baudžiamojo proceso veiklų reglamentavimas bei nutarimo iškelti baudžiamąją bylą priėmimo momentas [20, p. 14]. Nutarimo iškelti baudžiamąją bylą priėmimas ir buvo ta menama riba, kuri padėdavo atskirti operatyvinių veiksmų pabaigą nuo tardymo veiksmų pradžios. Operatyviniai veiksmai dažnai (bet ne visada) būdavo atliekami iki baudžiamosios bylos iškėlimo, todėl ir operatyviniais veiksmais surinkta informacija (duomenys) dažnai būdavo legalizuojama (transformuojama)¹ baudžiamosios bylos iškėlimo momentu, t.y. vados ar pagrindo iškelti baudžiamąją bylą pavidalu [21, p. 58–59; 22, p. 16–17; 23, p. 239; 24, p. 11]. Pavyzdžiui, BPK 125 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta norma (kuri nuo BPK priėmimo išliko nepakitusi), įpareigojanti parengtinio tyrimo organus ir pareigūnus iškelti baudžiamąją bylą tik tais atvejais, kai pakanka duomenų, rodančių, kad yra nusikaltimo požymiai. Taigi, atsižvelgiant į tą aplinkybę, kad įstatymas baudžiamosios bylos iškėlimo galimybę susiejo (ir šiuo metu tebesieja) tik su pakankamų duomenų buvimu, o asmens patraukimą kaip kaltinamąjį – jau su pakankamų įrodymų buvimu [8, 161 str.], galime teigti, kad įstatymas suteikė galimybę operatyviniais veiksmais gautus duomenis naudoti kaip pagrindą baudžiamajai bylai iškelti.

OVĮ įtvirtinus nuostatą, kad operatyviniais veiksmais gauta informacija Lietuvos Respublikos BPK nustatytais atvejais ir tvarka gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje [2, 13 str. 2 d.] ir, atsižvelgiant į BPK pakeitimus bei papildymus [8: 74, 198¹, 198², 114¹ ir kt. straipsniai], riba, kuri padėdavo atskirti operatyvinių veiksmų pabaigą nuo tardymo veiksmų pradžios, pradėjo nykti.

Keletą dešimtmečių slaptų informacijos (duomenų) paieškos būdų, metodų bei priemonių naudojimas tik operatyvinėje veikloje buvo išskirtinis operatyvinės veiklos bruožas, kurį nulėmė objektyvi priežastis: sovietiniais metais operatyvinę veiklą reglamentavo slaptos instrukcijos. Dėl šios priežasties baudžiamojo proceso teisės moksle įsivyravo nuomonė, kad operatyviniais veiksmais gauta informacija (duomenys) negali turėti įrodomosios reikšmės.

Bet kokie duomenys (informacija) įrodymais gali tapti tik iškėlus baudžiamąją bylą, kadangi įrodymai yra renkami atliekant tardymo veiksmus [8, 75 str.]. Sprendimą dėl duomenų (informacijos) pripažinimo įrodymais įstatymo nustatyta tvarka priima asmuo, kurio žinioje yra baudžiamoji byla [8, 74 str. 1 d., 75–76 str.]. OVĮ įtvirtinus nuostatą, kad operatyviniais veiksmais gauta informacija gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje, operatyviniai veiksmai iš esmės buvo sutapatinti su tardymo veiksmais. Šie veiksmai buvo sutapatinti, kadangi, BPK nesant įtvirtintam baigtiniam įrodymų šaltinių sąrašui, OVĮ operatyviniais veiksmais surinktus duomenis priskyrė įrodymų kategorijai. Žinant, kad net atliekant tardymo veiksmus ne visi duomenys (informacija) gali būti pripažinti įrodymais, toks operatyviniais veiksmais gautų duomenų (informacijos) apriorinis priskyrimas įrodymams kelia pagrįstų abejonių. Įstatymų leidėjas, priskirdamas operatyviniais veiksmais surinktus duomenis (informaciją) įrodymams, kartu preziumavo, kad šie duomenys atitinka vieną iš įrodymų požymių – informacijos leistinumą (pagrindinį požymį, kuris lemia, ar gauti duomenys bus pripažinti įrodymais, ar ne). Taip baudžiamosios bylos parengtinį tyrimą atliekančiam pareigūnui, gavus iš operatyvinės veiklos subjekto operatyviniais veiksmais surinktus duomenis, belieka tikrinti tik šių duomenų (informacijos) liečiamumą ir tinkamą įforminimo požymius, nors tai akivaizdžiai prieštarauja baudžiamojo proceso teisės teorijai.

Toks operatyviniais veiksmais surinktų faktinių duomenų prilyginimas tardymo veiksmais surinktiems faktiniams duomenims yra nepateisinamas dėl kelių priežasčių.

Visų pirma todėl, kad operatyviniais veiksmais surinkti faktiniai duomenys nuo tardymo veiksmais surinktų faktinių duomenų skiriasi savo forma: skirtingi faktinių duomenų šaltiniai bei skirtinga jų paieškos ir rinkimo tvarka. Faktinių duomenų, surinktų vykdant operatyvinę veiklą, šaltinis visų pirma yra agentūrinė–operatyvinė ir kita operatyvinė medžiaga², kai tuo

¹ Baudžiamojo proceso moksle terminas „legalizavimas“ yra suprantamas kaip informacijos, gautos operatyviniais veiksmais, įteisinimas, tačiau pastaruoju metu, operatyvinei veiklai „išėjus iš pogrindžio“, vis dažniau teisinėje literatūroje pradedamas vartoti „transformacijos“ terminas, todėl šiuos terminus mes vartosime kaip tapačius.

² Operatyvinės veiklos faktinių duomenų šaltiniai gali būti slaptieji operatyvinės veiklos dalyviai (operatyvinės veiklos subjektų etatiniai slaptieji darbuotojai ir slaptai bendradarbiaujantys fiziniai asmenys) [8, 5 str. 2 d.], etatiniai operatyviniai darbuotojai, kiti fiziniai asmenys, dokumentai, daiktai ir kiti materialūs objektai, gauti iš viešai neskelbtinų šaltinių arba gauti taikant specialias informacijos (duomenų) paieškos priemones bei metodus.

tarpu tardymo veiksmais surinktų faktinių duomenų šaltiniai yra liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo, kaltinamojo parodymai, specialisto išvada, ekspertizės aktas ir kiti baudžiamojo proceso įstatyme išvardyti šaltiniai [8, 74 str. 2 d.]. Be to, skirtinga operatyviniais ir tardymo veiksmais renkamų faktinių duomenų paieška, rinkimo tvarka bei būdai (metodai). Operatyviniai faktiniai duomenys yra renkami vykdant operatyvinius veiksmus, kurių atlikimo tvarkos daugeliu atveju įstatymas nereglamentuoja (pvz., operatyvinio eksperimento, specialisto išvados gavimo, žvalgybinės apklausos ir kt.). Tuo tarpu atliekant tardymo veiksmus, faktiniai duomenys yra renkami griežtai laikantis BPK nustatytos tvarkos, t.y. garantuojant, kad nebus pažeistos asmenų teisės ir teisėti interesai.

Antra, papildžius BPK slapto garso ir vaizdo įrašymo priemonėmis, BPK atsirado per-teklinės normos¹, kurios praktikoje, priešingai nei buvo tikėtasi, ne pagreitino, o sulėtino baudžiamosios bylos parengtinį tyrimą. Taip atsitiko dėl to, kad praktikoje operatyviniais veiksmais surinkti faktiniai duomenys (pvz., garso ir vaizdo įrašai, atlikti vykdant operatyvinius veiksmus) į baudžiamąjį procesą perkeliama atliekant tardymo veiksmus, t.y. baudžiamosios bylos parengtinį tyrimą vykdančias pareigūnas operatyviniais veiksmais surinktus ir jam operatyvinės veiklos subjekto pateiktus duomenis į baudžiamąją bylą perkelia pildydamas daiktinių įrodymų apžiūros arba poėmio protokolą, kaip ir pats rinkdamas faktinius duomenis, nors jie jau yra surinkti atliekant operatyvinius veiksmus.

Trečia, susikerta baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos principai (pvz., baudžiamojo proceso viešumo principas su operatyvinės veiklos viešumo ir konfidencialumo (slaptumo) derinimo principu).

Ketvirta, operatyviniais veiksmais surinktų duomenų priskyrimas įrodymų kategorijai neišsprendė šių duomenų atskleidimo tiriant baudžiamąją bylą problemas.

Straipsnio autoriai, norėdami įsitikinti, ar praktikoje egzistuoja operatyviniais veiksmais surinktų duomenų (informacijos) panaudojimo tiriant baudžiamąją bylą problema, atliko nedidelį nereprezentatyvų sociologinį tyrimą (ekspertinę apklausą). Ekspertinei apklausai atsitiktinės atrankos būdu buvo atrinkti aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys asmenys, savo darbe tiesiogiai susiduriantys su faktinių duomenų rinkimu, patikrinimu bei vertinimu ir turintys ne mažesnę kaip trejų metų praktinio darbo teisėsaugos institucijose stažą. Apklausa buvo atliekama didžiuosiuose Lietuvos miestuose bei rajonuose: Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje Alytuje, Druskininkuose, Rokiškyje, Šilutėje ir Trakuose. Ekspertinės apklausos metu buvo apklausti 103 respondentai. Iš apklaustų respondentų 51,6 proc. dirba Vidaus reikalų sistemoje, 20,2 proc. – prokuratūroje, 15,8 proc. – advokatai ir 12,4 proc. – dirba kitose teisėsaugos institucijose (teisėjai, VSD, muitinės darbuotojai ir kt.). Vidutinis respondentų amžius – 44 metai, vidutinis darbo stažas teisėsaugos institucijose – 21,5 metų. Ekspertinės apklausos metu respondentams buvo užduoti du klausimai, tiesiogiai susiję su šio straipsnio tema. Duomenys, gauti apibendrinus ekspertinės apklausos rezultatus, buvo gana netikėti.

Pateikiant klausimą, „**ar operatyviniais veiksmais surinkti duomenys gali būti panaudoti kaip įrodymai baudžiamojoje byloje**“, buvo siekiama išsiaiškinti ne tai, ar respondentai išmano įstatymus, bet jų vidinį įsitikinimą. Į šį klausimą asmenys, dirbantys skirtingose teisėsaugos institucijose, atsakė taip:

1 lentelė

	Taip	Ne	Nežinau
Advokatai	—	100 proc.	—
Prokurorai	92,85 proc.	7,15 proc.	—
VRM atstovai	92,8 proc.	2,4 proc.	4,8 proc.
Kitų institucijų atstovai	83,3 proc.	16,7 proc.	—

Kaip matome, daugelis asmenų, dirbančių prokurorais, bei VRM atstovų, dirbančių tardytojais ir kvotėjais, į pateiktą klausimą atsakė „Taip“ – 92,8 proc., tačiau advokatais dirbantys asmenys šiuo klausimu turėjo priešingą nuomonę, t.y. 100 proc. atsakė „Ne“, kaip, beje, ir nedidelė dalis prokurorų bei VRM atstovų. Asmenų, dirbančių teisėjais bei kvotėjais kitose institucijose, nuomonė pateiktu klausimu taip pat išsiskyrė.

Dar labiau respondentų nuomonė išsiskyrė atsakant į antrąjį klausimą: **ar neišslaptinti duomenys gali būti panaudoti kaip įrodymai baudžiamojoje byloje?**

2 lentelė

	Taip	Ne	Nežinau
Advokatai	—	100 proc.	—
Prokurorai	49,9 proc.	42,95 proc.	7,15 proc.
VRM atstovai	76,2 proc.	16,65 proc.	7,15 proc.
Kitų institucijų atstovai	75 proc.	16,7 proc.	8,3 proc.

Antrasis klausimas buvo užduotas kaip kontrolinis, siekiant išsiaiškinti respondentų požiūrį į slaptų duomenų panaudojimo baudžiamojoje byloje galimybę. Tokį klausimą užduoti paskatino tai, kad: a) operatyvinė veikla yra vykdoma derinant viešas ir slaptas informacijos (duomenų) paieškos priemones; b) OVĮ operatyviniais veiksmais surinktus duomenis (informaciją), priskyrė įrodymams; c) operatyviniais veiksmais gauta informacija patenka į valstybės paslaptimi laikomos informacijos sąrašą [26, 5 str. 1 d. 20–21 punktai].

Prokurorų bei VRM atstovų nuomonė pirmuoju klausimu beveik sutapo, o antruoju klausimu – smarkiai skyrėsi. Smarkiai išsiskyrė net ir toje pačioje sistemoje dirbančių asmenų nuomonės, pavyzdžiui, beveik pusė apklaustų prokurorų laikėsi nuomonės, kad išslaptinti duomenys gali būti naudojami kaip įrodymai baudžiamojoje byloje, ir beveik tiek pat prokurorų laikėsi priešingos nuomonės arba neturėjo nuomonės šiuo klausimu.

Ekspertinės apklausos duomenys tik patvirtino straipsnio autorių hipotezę, kad iš tikrųjų praktikoje egzistuoja operatyviniais veiksmais surinktų duomenų (informacijos) panaudojimo baudžiamosios bylos tyrime problema, nes kaip kitaip paaiškinti tą faktą, kad net dirbančių toje pačioje sistemoje ir einančių vienodas pareigas asmenų nuomonė tuo pačiu klausimu iš esmės yra skirtinga.

Tačiau operatyviniais veiksmais surinktų duomenų (informacijos) panaudojimo tiriant baudžiamąsias bylas problema yra tik sudėtinė baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos sąveikos problemos dalis.

Siekiant išspręsti baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos sąveikos problemą, visų pirma būtina konkrečiai apibrėžti operatyvinės veiklos ribas ir „išgryninti“ operatyvinės veiklos objektą. Tai atlikus galima būtų rinktis kurį nors vieną iš dviejų alternatyvių problemos sprendimo būdų. Vienas minėtos problemos sprendimo būdas, autorių nuomone, labiau priimtinas, būtų operatyvinės veiklos ir baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) veiklos „išgryninimas“, t.y. baudžiamajame procese visi tardymo veiksmai, siekiant garantuoti asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese teises bei teisėtus interesus, turėtų būti atliekami viešai, o operatyviniai veiksmai turėtų būti vykdomi derinant viešas ir slaptas informacijos paieškos priemones. Teisės normos, reglamentuojančios operatyvinius veiksmus, neturėtų būti įtraukiamos į BPK [27, p. 83], tačiau, siekiant užtikrinti teisėtumą neviešame darbe [28, p. 65], visi operatyviniai veiksmai (tiek vieši, tik slapti) turėtų būti įtvirtinti OVĮ (kodekse). Viešais būdais ir priemonėmis surinkta operatyvinė informacija (duomenys) galėtų būti BPK nustatyta tvarka pripažįstama įrodymais, tuo tarpu slaptomis priemonėmis ir būdais (metodais) surinkta operatyvinė informacija galėtų būti naudojama

¹ Šios normos perteklinėmis vadinamos todėl, kad, esant BPK 74 straipsnio 2 dalyje ir 90 straipsnyje nebaigtam dokumentų ir daiktinių įrodymų (faktinių duomenų) sąrašui („kiti dokumentai“, „visi kiti daiktai“), vaizdo ir garso įrašymo priemonės apima terminai „kiti dokumentai“ arba „visi kiti daiktai“ [25].

tiriant baudžiamąją bylą kaip orientacinę (pagalbinę) reikšmę turinti informacija. Ši informacija neturėtų būti pripažįstama įrodymais, tačiau ji galėtų padėti parengtinį tyrimą atliekančiam pareigūnui iš anksto planuoti parengtinio tyrimo veiksmus (kelti tyrimo versijas, jas tikrinti ir pan.).

Kitas (alternatyvus) baudžiamojo proceso (parengtinio tyrimo) ir operatyvinės veiklos sąveikos problemos sprendimo būdas būtų organiškasis operatyvinių veiksmų bei tardymo veiksmų suliejimas, t.y. į BPK, kaip vientisą nusikaltimų tyrimo teisės aktą [28, p. 63], turėtų būti įtraukti slapti tyrimo būdai, metodai ir tokiais būdais bei metodais surinkta informacija (duomenys) turėtų būti pripažįstama kaip turinti įrodomąją galią, tuo užtikrinant sėkmingą nusikaltimo tyrimą [29, p. 105]. Tačiau toks slaptų operatyvinių veiksmų įtraukimas į BPK sukeltų daugelį kitų procesinių problemų.

Išvados

Operatyvinės veiklos įstatyme įtvirtinus nuostatą, kad operatyviniais veiksmais gauta informacija gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje ir įvertinus Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimus bei papildymus, vis sunkiau sekasi atrasti ribą, kuri padėtų atskirti operatyvinių veiksmų pabaigą nuo tardymo veiksmų pradžios. Šiuo metu pagal savo reikšmę operatyviniai veiksmai iš esmės yra prilyginti tardymo veiksmais, tačiau, autorių nuomone, toks operatyvinių veiksmų prilyginimas tardymo veiksmais ne visada yra pagrįstas, nes: nesutampa operatyvinių ir tardymo veiksmų atlikimo (vykdymo) laikas, skiriasi (pagal formą) faktiniai duomenys, surinkti operatyviniais ir tardymo veiksmais, kertasi baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos principai, aštrėja operatyviniais veiksmais surinktų duomenų panaudojimo tiriant baudžiamąją bylą problema. Baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos sąveikos problema galėtų būti sprendžiama dviem alternatyviais būdais. Vienas iš sprendimo būdų būtų išsamus operatyvinės veiklos reglamentavimas ir baudžiamojo proceso veiklos „išgryninimas“, kitas – organiškasis operatyvinių ir tardymo veiksmų suliejimas.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 1992. Nr. 22–639.
2. **Lietuvos Respublikos** operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 50–1190.
3. **Canadian Security Intelligence Service Act** – CHAPTER C–23. 1984.
4. **Executive Order** 12333. – USA. 1981 12 04. – 3.4.(e).
5. **Закон** Российской Федерации об органах федеральной службы безопасности в Российской Федерации № 40 – ФЗ. 1995.
6. **О внешней** разведке № 5 – ФЗ. – Российская Федерация, 1996.
7. **Советская** контрразведка: Научно–практическое пособие / Под. ред. С. К. Цвигуна. – Москва, 1976.
8. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. – V., 1999.
9. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas. – V., 1999.
10. **Skarpevičius V.** Operatyvinės veiklos esmė // Teisės apžvalga. 1991. Nr. 4.
11. **1993 m. balandžio 3 d.** Lietuvos Vyriausybės nutarimas Nr. 292 „Dėl operatyvinės veiklos subjektų teises ir pareigas turinčių valstybinių institucijų tarnybų sąrašo patvirtinimo ir jų įgaliojimų bei operatyvinės veiklos masto nustatymo“.
12. **Lietuvos Respublikos** krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 45–1325.
13. **Lietuvos Respublikos** nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997. Nr. 2–16.
14. **Lietuvos Respublikos** valstybės saugumo departamento įstatymas // Valstybės žinios. 1994. Nr. 11–163.
15. **Jankovski Z.** Apie operatyvinės veiklos teisinio reguliavimo formavimosi pagrindus // Kriminalinė justicija: LPA mokslo darbai. 1994. T. 2.
16. **Советская** Военная Энциклопедия [в 8 томах] / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В.Огарков. – М, Воениздат, 1979.
17. **Lietuvos Respublikos** įstatymas „Dėl baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 5–90.
18. **Lietuvos Respublikos** įstatymas „Dėl baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 26–597.
19. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2000. Nr. 39–1105.
20. **Карасев Ю. Ф.** Возбуждение уголовного дела о государственных преступлениях. – Москва, 1976.
21. **Михайлов В. И.** Контролируемая поставка как оперативно–розыскная операция: научно–практическое пособие. – Москва, 1998.
22. **Тетерин Б. С.** Легализация оперативных данных. – Москва, 1975.
23. **Советский** уголовный процесс. Общая часть. Дознание и предварительное следствие / Под. ред. Н. В. Чистякова, В. Я. Дорохова. – Москва, 1973.
24. **Тертишник В. М.** Уголовный процесс: Навчальне видання. – Харків, Арсис, 1997.
25. **Palskys E.** Operatyvinės informacijos legalizavimas ir jos įrodomosios reikšmės problema // Lietuvos baudžiamųjų įstatymų reforma: republ. moksl. konferencijos pranešimų tezės. – V., 1990.
26. **Lietuvos Respublikos** valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 105–3019.
27. **Čiočys P.** Operatyvinės veiklos įstatymas: asmens konstitucinių teisių apribojimo problemos // Teisės problemos. 1994. Nr. 1.
28. **Šimkus K.** Policijos operatyvinė veikla ir piliečių teisės // Kriminalinė justicija: LPA mokslo darbai. 1996. T. 5.
29. **Šimkus K.** Operatyvinės veiklos panaudojimo kovoje su organizuotu nusikalstamumu problemos ir perspektyvos // Kriminalinė justicija: LPA mokslo darbai. 1994. T. 2.

Interaction of Criminal Process and Operative Activities

Doctoral Candidate A. Panomariovas

Law Academy of Lithuania

Doctoral Candidate T. Rudzkis

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

As operative activities in recent years „came out from underground“ and information (data) collected during operative activities lost the halo of „data (information) not for public release“ or „material obtained in unpublicable way and having no power of evidence“ and as a system of public operative measures for fixing crime in preparation, process or already committed has been expanded by laws, interaction of criminal process and operative activities and problems arising out of this interaction recently became especially urgent. The author of this article analyses interaction of criminal process and operative activities and gives publicity to some problems arising out of it.

